

ЎЗБЕКИСТОНДА “ҚУЛОҚЛАРНИ СИНФ СИФАТИДА ТУГАТИШ” КАМПАНИЯСИДА ОГПУ ОРГАНЛАРИНИНГ ИШТИРОКИ

Матбобоев Азамат Турсунович

Андижон давлат университети мустақил тадқиқотчиси
<https://doi.org/10.5281/zenodo.13897139>

Аннотация. Мақолада Ўзбекистонда коллективлаштириш жараёнида совет ҳокимиятининг “қулоқларни синф сифатида тугатиш” сиёсати ва унда ОГПУ органларининг иштироки масаласи таҳлил этилган. ОГПУ органлари томонидан сургун қилинган турли тоифадаги “қулоқ” хўжаликлари миқдори ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: совет давлати, ОГПУ, “қулоқларни синф сифатида тугатиш”, қулоқ хўжаликлари, сургун, сургун механизми, махсус посёлкалар, ВКП(б) Ўрта Осиё бюроси.

УЧАСТИЕ ОРГАНОВ ОГПУ В КАМПАНИИ «ЛИКВИДАЦИИ КУЛАЧЕСТВА КАК КЛАССА» В УЗБЕКИСТАНЕ

Матбобоев Азамат Турсунович

Самостоятельный исследователь Андижанского государственного университета

Аннотация. В статье анализируется политика советской власти «ликвидация кулачества как класса» в процессе коллективизации в Узбекистане и участие в нем органов ОГПУ. Приведены сведения о количестве «кулацких» хозяйств в различных категориях, высланных органами ОГПУ.

Ключевые слова: Советское государство, ОГПУ, «ликвидация кулачества как класса», кулацкие хозяйства, ссылка, механизм ссылки, спецпоселения, Среднеазиатское бюро ВКП(б).

PARTICIPATION OF THE OGPU BODIES IN THE CAMPAIGN OF “LIQUIDATION OF THE KULAKS AS A CLASS” IN UZBEKISTAN

Matboboev Azamat Tursunovich

Independent researcher of Andijan State University

Annotation. The article analyzes the policy of the Soviet government "liquidation of the kulaks as a class" in the process of collectivization in Uzbekistan and the participation of the OGPU in it. Information is provided on the number of "kulak" households in various categories expelled by the OGPU.

Key words: Soviet state, OGPU, "liquidation of the kulaks as a class", kulak households, exile, mechanism of exile, special settlements, Central Asian Bureau of the All-Union Communist Party (Bolsheviks).

Қишлоқ хўжалигини ёппасига коллективлаштириш асосидаги «қулоқ қилиш»нинг стратегияси ва тактикаси ОГПУнинг жазо органлари фаолиятида намоён бўлди ва у компартия ва совет ҳукумати сиёсатини амалга оширишнинг асосий механизмини ташкил қилди.

ОГПУ партия-совет органларининг қулоқ қилишга доир қарорларига мувофиқ буйруқлар чиқариб, уни амалга оширишда фавқулодда тезкорлик билан иш олиб борди.

ОГПУнинг 1930 йил 18 январдаги 775-сонли директивасида мухтор вакилликлар хузурида операцияни амалга ошириш бўйича оператив гуруҳлар тузиш, операциянинг барча масалаларини ўз ичига олган аниқ режасини ишлаб чиқиш ва ОГПУга тақдим этиш, қайси райондан қанча миқдорда қулоқ хўжаликлари ва оқгвардиячи унсурлар сургун қилинишини режада кўрсатиб ўтиш ва уни телеграф орқали марказга юбориш, жойлардаги вазият ва норозилик кўринишларини қаттиқ назорат қилиш, исёнкорлик интилишларини зудлик билан бартараф этиш бўйича кўрсатмалар берилган [1. Б. 150-151].

1930 йилнинг 23 январиди тегишли жойларга юборилган навбатдаги директивада режани тузишда қайси районга қанча миқдорда қулоқ хўжаликлари сургун қилиниши, уларнинг тоифалари, сургун қилиш тартиби, районлар навбати, темирўл орқали сургун қилинадиган хўжаликлар жамланадиган пунктлар, ташиш учун керак бўладиган эшелон ва вагонлар миқдори, операцияни ўтказишда зарур бўладиган ОГПУ ва Қизил Армия кўшинлари миқдорини аниқ кўрсатиш ҳақида кўрсатма берилган [2. Б. 87].

1930 йил 2 февралда ОГПУнинг 44/21 сонли буйруғи чиқди. Унда ВКП(б) ва совет ҳукуматининг «қулоқларни тугатиш» сиёсатини ҳаётга татбиқ этишнинг аниқ дастури ўрин олган ҳамда ОГПУ органларининг вазифалари батафсил белгиланган эди [3. Б. 49-50].

Қулоқ хўжаликларини оммавий сургун қилиш операцияси 1930 йилнинг март ойида якунланиши керак эди. ОГПУнинг буйруғида аввало биринчи тоифа ҳисобланган «фаол қулоқ унсурлар»га зарба бериш кераклиги алоҳида таъкидланган. СССРнинг асосий ғаллакор районларидан операция давомида қатағон қилиниши мўлжалланган биринчи тоифага мансуб қулоқлар миқдори тахминан 50-60 минг атрофида бўлиши белгиланган [4. Б. 204-205].

Биринчи тоифа бўйича қамоққа олинганлар ОГПУнинг област ва округ бўлимлари қамоқхоналарига ташланган. Улар бўйича тергов ишлари ОГПУ мухтор вакилликлари қошида тузилган оператив учликлар томонидан шошилиш тартибда, судсиз олиб борилди. Қамоққа олинганларнинг асосий қисми концлагерларга юборилди, нисбатан ашаддий деб ҳисобланган қулоқ вакиллари, аксилинқилобий ташкилот ва гуруҳ аъзолари олий жазога – отувга ҳукм қилиндилар.

Қамоққа олинган, концлагерларга юборилган ёки олий жазога ҳукм қилинганларнинг оила аъзолари иккинчи тоифа бўйича тугатилган қулоқ хўжаликлари билан бирга мамлакатнинг чекка минтақаларига сургун қилиниши лозим эди. Биринчи тоифадаги қулоқ оилалари мол-мулки ҳам, худди иккинчи ва учинчи тоифадаги қулоқ хўжаликларидаги каби тартибда мусодара қилинди.

ОГПУнинг буйруғида маълум бир райондан сургун қилинган қулоқ хўжаликлари мамлакатнинг қайси минтақасига юборилиши ҳам белгиланган. 1930 йилнинг баҳорида Урал, Қозоғистон, Сибир ва Шимолий ўлкага 142 минг қулоқ оиласини сургун қилиш режалаштирилган эди. Айти пайтда иккинчи навбат сургун районлари ҳам белгиланди: Ленинград, Москва, Иваново, Ғарбий областлар, Нижегород ўлкаси, Татаристон, Бошқирдистон, Қрим, Ўрта Осиё ва Кавказортдан тугатиладиган қулоқ оилаларидан 18000 оилани Шимолий ўлкага, 25000 оилани Сибирга, 12000 оилани Қозоғистонга ва 7000 оилани Уралга сургун қилиш режалаштирилган. Иккинчи навбатда сургун ўтказиладиган районлардан жами 62000 оилани (300 минг киши) сургун қилиш

белгиланган. ОГПУ буйруғи бўйича 1930 йилда жами 204 минг оилани ёки бир миллиондан зиёд кишини сургун қилиш лозим эди [5. Б. 36].

Оммавий қулоқ қилиш операциясининг ташкилий структураси, йиғув пунктлари ва бу пунктлардаги оператив-агентура гуруҳларидаги ишлар, ОГПУнинг транспорт бўлими вазифалари бўйича аниқ инструкциялар юқоридаги буйруққа илова қилиниб ОГПУнинг республика, ўлка ва областлардаги мухтор вакилликларига юборилган.

Шу кўринишда қулоқ қилишнинг репрессив механизми ва дастури ишлаб чиқилган. Бу қатағон механизми дарҳол ишга киришган. ОГПУнинг 1930 йил 2 февралдаги 44/21 сонли буйруғи партия, совет ва жазо органлари фаолияти учун кучли катализатор вазифасини бажарди.

СССР Марказий Ижроия Комитети Президиуми ОГПУ буйруғидаги асосий пунктларни қонунийлаштириш мақсадида 1930 йилнинг 1 февralида «Қулоқларни тугатиш кампанияси даврида ишларни суддан ташқари ҳолатда кўриш ҳуқуқини ОГПУ органларига бериш ҳақида» қарор қабул қилди [3. Б. 52]. ОГПУ раҳбарияти бу ваколатни республика, ўлка ва областлардаги мухтор вакилликларига ҳам бериши мумкин эди. Жойлардаги суддан ташқари жазо чоралари ўлка (област) ижрокомлари ва прокуратура вакиллари иштирокида белгиланар эди. ОГПУ учликларининг жазо функциялари шундай қонунийлаштирилган бўлиб, маҳаллий ҳокимият органлари ва прокуратуралари вакиллари унда фақат расмий жиҳатдангина иштирок этар эди, холос.

1930 йил 4 февралда СССР Марказий Ижроия Комитети «Иттифоқдош, автоном республикалар Марказий Ижроия Комитети ва Халқ Комиссарлар Советига, ўлка ва област ижроия комитетларига Махфий инструкция»ни тасдиқлади. Бу инструкцияда қулоқ қилиш ва қулоқ оилаларини сургун қилиш бўйича аниқ кўрсатмалар ўрин олган эди [6. Б. 114].

ВКП(б) МК, СССР МИК ва ХКС қарорлари, ОГПУнинг 44/21 сонли буйруғини асос қилиб олган маҳаллий партия, совет ва чекист органлари 1930 йил январь ойи иккинчи ярмидан эътиборан қулоқ қилиш бўйича амалий ишларни бошладилар. Бу ишларда раҳбарлик ролини партия комитетлари бажарди.

ВКП(б) МК Ўрта Осиё бюроси 1930 йилнинг 28 январида «Қулоқларни синф сифатида тугатишга алоқадор тадбирлар тўғрисида» қарор қабул қилган. Унда индивидуал шаклда солиқ тўлаётган ва «эксплуататор» сифатида сайлов ҳуқуқидан маҳрум қилинган хўжаликларни биринчи навбатда сургун қилиш ҳақида кўрсатмалар берилган эди [7. Б. 311-313].

1930 йил февраль ойида қулоқ қилиш кампанияси бошланиб кетди. Бу жараён ёппасига коллективлаштириш эълон қилинган районлардагина эмас, балки барча районларда ҳам авж олдирилди. ВКП(б) МК кўрсатмаларида қулоқ қилиш коллективлаштириш асосида, унинг таркибий қисми сифатида амалга оширилиши белгиланганлигига қарамай, аксарият районларда асосий эътибор қулоқларни тугатишга қаратилди.

Қулоқларни тугатиш жараёни районларда ва қишлоқларда тартибсиз ва стихияли тарзда ўтказила бошлади. Унинг асосида ялпи коллективлаштириш ва қулоқ қилишнинг волюнтаристик методлари ётар эди. Жойларда қулоқ хўжаликларини белгилаш усуллари ва мезонлари йўқ эди. Ўрта Осиёнинг кўпгина округлари ва районларида колхоз қурилиши ва қулоқ қилиш бўйича ишлар алоҳида жараён сифатида

олиб борилди. 1930 йил охирида деҳқон хўжалиklarини қулоқ қилишнинг биринчи босқичи яқунланди. СССР бўйича 1930 йил 10 декабрига 337563 қулоқ хўжалиги тугатилди [8. Б. 320-321].

Қулоқ қилиш пайтида нафақат бой деҳқонлар, балки ўртаҳоллар, камбағаллар, қишлоқ зиёлилари ва руҳонийлари ҳам таъқиб ва қувғинга учради. 1930 йилда қулоқ қилиш авжига чиққан маҳалда совет ҳукумати марказий органларига нотўғри сургун қилинганлик ҳақидаги шикоят аризалари ҳам оқиб кела бошлади. 1930 йилда М.И.Калинин қабулига 172,5 мингдан зиёд аризалар (1930 йилда қулоқ қилинган хўжалиklarнинг 50 фоиздан ортиғи) келиб тушган. СССР МИК котибияти томонидан муҳокама қилинган 785 та ишдан 519 тасида улар нотўғри қулоқ қилинганлиги тан олинган, 238 тасида эса қарор ўз кучида қолдирилган. Қулоқ қилиш жараёни принципидаги қўпол хатоликлар иттифоқнинг барча минтақаларида умумий қонуният сифатида намоён бўлди. Бу эса қулоқ қилиш деҳқонлар оммасининг фақат юқори қатламига эмас, балки бутун деҳқонлар оммасига қарши қаратилганидан далолат беради.

Қулоқ қилиш коллективлаштиришнинг асосий таркибий қисми эмас, балки коллективлаштириш қулоқ қилиш жараёнинг натижаси, якуний қисми бўлди. Агар қулоқ қилиш бўйича оммавий кампания бошланишидан аввал СССРда 58 фоиз деҳқон хўжалиklари колхозларда бўлган бўлса, 1930 йилнинг кузида, яъни 320 мингдан ортиқ хўжалик қулоқ қилинганидан кейин колхозларда 21 фоиз деҳқон хўжалиги қолган эди, холос. 1931 йилнинг кузида қулоқ қилиш кампаниясининг асосий тўлқини пасайганидан кейин колхозларда 60 фоиз деҳқон хўжалиklари бирлаштирилган эди [9. Б. 97].

1931 йил мартдан қулоқ қилиш кампаниясининг иккинчи этапи бошланди. ОГПУ раиси ўринбосари Ягода 1931 йил 15 мартда имзолаган мутлақо махфий меморандум барча республикалар, ўлка ва вилоят ОГПУ мухтор вакилликларига юборилди. Унда шундай дейилган эди:

«Қулоқларни батамом тугатиш мақсадида 1931 йил майдан сентябрига қадар барча областларда қулоқ хўжалиklarини тугатиш ва уларни иттифоқнинг чекка ҳудудларига сургун қилиш бўйича оммавий операция ўтказиш белгиланмоқда. Операцияни ўтказиш юзасидан қуйидаги тадбирларни кўриш буюрилади:

1. Ҳар бир ўлка, областлардаги қулоқ хўжалиklари миқдорини аниқлаш, жумладан ўтган йилда тугатилган, лекин сургун қилинмай қолган қулоқ хўжалиklари сонини ҳам аниқлаш.
2. Қулоқ хўжалиklarининг шу пайтдаги яшаш жойларини, асосан оила бошлиқларини аниқлаш.
3. Яшаш жойларидан ёки сургун жойидан қочган қулоқларни агентура йўли билан аниқлаш, шаҳарларда яшириниб юрган, саноат корхоналарига кириб олган қулоқларни аниқлаб, рўйхатга олиш.
4. Колхозлар таркибини синчковлик билан текшириш, унга кириб олган қулоқларни рўйхатга олиш» [1. Б. 566-567].

Шу тариқа қулоқ қилишнинг иккинчи этапида ОГПУ органлари ВКП(б) МК билан келишилган ҳолда, 1930 йилдаги тажрибани такомиллаштириб, қатағонларнинг қаттиқ дастурини ишлаб чиқди.

Операциянинг бошлангани ҳақидаги хабар Ягоданинг 1931 йил 25 февралдаги 1917 сонли ва 1920 сонли директивалари орқали жойларга етказилди. 1931 йил мартдан қулоқ қилиш бўйича оммавий кампаниянинг иккинчи тўлқини бутун иттифоқнинг ғаллакор, истеъмолчи ва миллий районларини қамраб олди. Қулоқларни тугатиш ва сургун қилишни аниқлаштириш ва бу ишлардаги умумий раҳбарликни ташкил этиш мақсадида 1931 йилнинг 3 мартда ВКП(б) МК СССР ХКС раиси ўринбосари А.А.Андреев, ОГПУ раиси ўринбосари Г.Г.Ягода, ВКП(б) МК секретари П.П.Постишевлардан иборат махсус комиссия тузди. Бу комиссияни “олий учлик” деб аташ мумкин эди. Комиссия қулоқ қилиш, сургун, хўжалик қурилиши, сургун қилинганларни маъмурий бошқариш билан боғлиқ барча масалаларни ҳал қилар эди. “Қулоқларни синф сифатида тугатиш” бу пайтга келиб шиддатли тус олди. 1931 йилда Ўрта Осиё бўйича 6785 оила (33081 киши) сургун қилинди. Умуман, 1931 йилда СССР бўйича 265795 оила (1243860 киши) сургун қилинди [5. Б. 43].

1931 йил кузида иттифоқ миқёсидаги қулоқ қилиш бўйича «оммавий кампания» якунланди. Бироқ, СССРнинг айрим минтақаларида, жумладан Ўрта Осиё республикаларида қулоқ қилиш кейинги йилларда ҳам амалга оширилди.

Шу тариқа, 1930-1932 йилларда СССРда 587,5 минг оила қулоқ қилинди. Тадқиқотчи Н.А.Ивницкий ҳисоб-китобига кўра, 1931 йил охирларида СССРда қулоқ хўжаликлари 1929 йилдаги кўрсаткичдан 7 мартага қисқарган ва 150 мингтани ташкил этган. 1933 йилда эса, мамлакатда 50 минг атрофида «қулоқ даражасидаги» хўжаликлар рўйхатга олинган [10. Б. 296].

Хуллас, кенг миқёсдаги хилма-хил архив ҳужжатлари ва манбаларни таҳлил қилиш, умумлаштириш асосида хулоса чиқариш мумкинки, 1930 йилдан 1952 йилга қадар совет иттифоқида 867407 деҳқон хўжалиги «қулоқ хўжалиги» сифатида қатағон қилинган. Қулоқ қилиш жараёнида партия ва совет ҳукуматининг қатағон сиёсатини амалга оширишда ОГПУ органлари шафқатсизларча, ҳал қилувчи роль ўйнади. ОГПУнинг жазо фаолияти қулоқ оилаларини сургун қилишда янада аниқ ва тўла намоён бўлди.

References:

1. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х томах. Том 3. 1930-1934 гг. Кн. 1. 1930-1931 гг. / Под ред. А.Береловича, В.Данилова. – Москва: РОССПЭН, 2003.
2. Абдуллаев М.Ф. Методы массовых репрессий в начальном периоде коллективизации сельского хозяйства в Средней Азии. // «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук». – Москва, 2010. №8. – С. 86-89.
3. Шашков В.Я. Раскулачивание в СССР и судьбы спецпереселенцев. 1930-1954 гг. – Мурманск: 1996.
4. Абдуллаев М.Ф. Ўрта Осиёдаги махсус посёлкалар тизими ва сургун қилинган қулоқлар тақдири (1930-1954 йиллар). – Тошкент: Akademnashr, 2019.
5. Ивницкий Н.А. Судьба раскулаченных в СССР. – Москва: Собрание, 2004. – С. 52.
6. История Сталинского ГУЛАГа. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов. Собрание документов в 7-ми томах. / Том 5. Спецпереселенцы в СССР. / Отв. ред. и сост. Т.В. Царевская-Дякина. – Москва: РОССПЭН, 2004.

7. Трагедия среднеазиатского кшшлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка. 1929-1955 гг. Документы и материалы. В 3-х томах. / Сост.: Р.Т. Шамсутдинов, Б.М. Расулов; Под ред. Д.А. Алимовой. Т. 1. – Ташкент: Шарк, 2006.
8. Трифонов И.Я. Ликвидация эксплуататорских классов в СССР. – Москва: Политиздат, 1975.
9. Абдуллаев М.Ф. Қулоқлар сургуни ва махсус посёлкалар. // «Жамият ва бошқарув» 2010. №1. – Б. 96-98.
10. Ивницкий Н.А. Классовая борьба в деревне и ликвидация кулачества как класса (1929-1932 гг.). – Москва: Наука, 1972.

